

Јана Поспишилова

Етнолошки институт Академије наука Чешке Републике, Брно
jana.pospisilova@iach.cz

Етнолошко истраживање града Брна. Стабилности и промене моравске метрополе

Предмет проучавања овог рада јесте кратак преглед развоја етнолошког истраживања града Брна, које је саставни део чешке (односно – некадашње чехословачке) урбане етнологије, иновација које су биле уведене у нашу дисциплину, као и других дисциплина и пројеката који су допринели комплекснијем приступу истраживања Брна и његових становника. Рад се усредсређује и на питања везана за методе истраживања, методолошке инспирације и сарадњу са другим дисциплинама у оквиру различитих пројеката. У чешкој етнологији се зачеци истраживања града везују за 50-те године XX века.

Кључне речи: урбана етнологија, Чешка, град Брно, центар града, народна култура, интернетички односи.

У свом чланку, чије је исходиште излагање на скупу *Теренска истраживања*, Сирогојно, од 31. августа до 3. септембра 2009, усредсређујем се на тему истраживања града Брна, као и на питања везана за методе истраживања, методолошке инспирације и сарадњу са другим дисциплинама.

У чланку ћу дати кратак преглед развоја етнолошког истраживања града Брна, које је саставни део чешке (односно – некадашње чехословачке) урбане етнологије, иновација које су биле уведене у нашу дисциплину, као и других дисциплина и пројеката који су допринели комплекснијем приступу истраживања Брна и његових становника. Одмах на почетку могу навести то да су у питању биле – пре свега – социологија, историја, социјална географија, историја уметности и лингвистика.

Као што је општепознато, истраживање града започето је у оквиру социолошких истраживања чикашке школе 20-их година XX века. У чешкој етнологији се његови зачеци везују за 50-те године XX века, када је – у време оснивања брнског Кабинета за народопис тадашње Чехословачке академије наука – шеф кабинета Карел Фојтик (Karel Fojtík) публиковао своју прву велику студију фокусирану на упознавање начина живота радничке класе у Брну у XVIII и XIX веку (Fojtík 1953). К. Фојтик се надове-

зао на *Социолошко истраживање Брна*, које је још 1946. године реализовала тзв. Брнска социолошка школа, на челу са Иноћенцом Блахом. У питању је било интердисциплинарно опште истраживање градског живота, које, нажалост, никада није завршено (*Sociologický výzkum* 1949). Од 1948. године, социолошка истраживања су услед политичких околности заустављена за наредних неколико десетина година. Етнолошко истраживање, које је у новим околностима било усмерено на град и индустријске области, 50-их година XX века obavljalo se u duhu tadašnje vladajuće ideologije, odnosno, bilo je usmereno na istraživanje radničke klase – kao nosioca napredne kulture.

У вези са истраживањима која су вршена у оквиру етнографије садашњости (Skalníková–Fojtík 1971), током 70-их година XX века праћени су, пре свега, остаци сеоске културе који су пренесени у град, о чему је мађарски етнолог Петер Нидермилер, у контексту ране европске етнографије написао: *Град се појавио као нови оквир народне културе* (Niedermüller 1987: 469).

Најразличитија етнолошка истраживања седамдесетих и осамдесетих година XX века, која су била усредсређена на духовну и материјалну културу, приказана су и резимирана у студијама објављеним у релевантним часописима *Český lid* i *Slovenský národopis* (на пример, Skalníková 1987 и Navrátilová 1988). Брнски етнограф Карел Фојтик (1918–1999), иницијатор наших истраживања града, пропагирао је методу монографског истраживања мањих затворених целина, које чине већи делови града (Fojtík 1963, прг. Pospíšilová–Kosíková 2010).

До даљег развоја урбане етнологије дошло је тек 90-тих година XX века. Поред публикованих студија и зборника (Tonciová 1990, Pospíšilová–Altman 1992), из истраживања вршених у оквиру пројекта *Етнички и културни идентитет чешког града*¹ произашла је монографија *Град под Шпилбергом* (*Město pod Špilberkem*, Sirovátka et al. 1993). Ова књига је уследила после на сличан начин урађене монографије о словачкој метрополи – *Таква је била Братислава* (*Taká bola Bratislava*, Salner 1991). Близка сарадња са словачким колегама и многе заједничке иницијативе одразиле су се у истраживањима, на конференцијама и у публикацијама (Luther 1992, Већушкова 1995). У монографију о Брну сврстана су поглавља која се тичу традиционалних етнографских тема, као и нових погледа на град – на пример, проблематика именовања улица, историја паркова, гостионица, али и удружења. Пажња је била посвећена и праћењу нове егзистенције фолклора, тзв. фолклоризма, у време чешко-немачког националног разграничавања на крају XIX века, али и у садашње време. Упоредо су настале и публикације о историји брнских ресторана и кафана – *Крчмарско Брно* (*Krčemné Brno*, Altman 1993), као и збирка народних песама из Брна

¹ *Etnická a kulturní identita českého města*, Grantová agentura Akademie věd České republiky, br. 95802.

(Toncsová 1995). Поменуте три публикације представљале су завршетак једне етапе урбано-етнолошких истраживања у оквиру огранка Етнолошког института у Брну, и постале су њихова прекретница.

Олдржих Сироватка (Oldřich Sirovátka, 1925-1992), који се у новонасталој политичкој ситуацији могао вратити у Институт за етнографију и фолклористику Чехословачке академије наука (од 1999. године – Етнолошки институт Академије наука Чешке Републике), и који је 1990. године стао на чело брнског академског огранка, усмерио је нашу пажњу на дотад неиспитивани идентитет чешких, али и немачких становника Брна, на конфликте и коегзистенцију обе групе, као и на комплексније градске културе (Sirovátka 1992a, 1993). До тада табуизирана тема – култура брнских Немаца – ушла је у видокруг наших истраживања (Navrátilová 1992 Šrámková 1992, Müller 1992); међутим, она је била посматрана само из чешке перспективе (Sirovátka 1992). Квалитативно и архивско истраживање бивших (расељених) немачких становника Брна, те оних малобројних који су у граду остали, у овом тренутку обавља Јана Носкова (Jana Nosková).²

У Брну се културни идентитет мештана стварао на посебан начин. На његово формирање је засигурно утицало и постепено прикључивање великог броја приградских насеља и улица 1850. године, али и селâ, пре свега након оснивања Чехословачке републике (1919), па и у каснијим годинама (1944, 1960, 1971, 1980). Два културна округа – градски и сеоски – представљају основу слике свакодневне културе становника Брна. У суштини, у питању су сусретање и преплитање сеоске и градске културе, односно – чешке и немачке. Културни образац који је био повезан са локалним народним традицијама и инспирисан традиционалном културом блиских области (Моравска Словачка (*Slovácko*), Моравска Валахија, одн. Валашко (*Valašsko*), Хана (Haná) постепено је прихваћен у националним и међународним везама (Sirovátka 1993). У оквиру Брна, релативно изразито су се одржавали елементи традиционалне народне културе током целог XX века, док се фолклор с новим интензитетом, али и у новим формама, афирмише и у садашњости.

После 2000. године почиње нова етапа у погледу интердисциплинарних истраживања Брна. Године 2003. Аустријски институт за источну и југоисточну Европу финансирао је интердисциплинарно истраживање *Мултикултурно Брно на прагу пријема у ЕУ (Das multikulturelle Brunn an der Schwelle zum EU-Beitritt)*, у коме смо у сарадњи са бечким славистом Героом Фишером (Gero Fischer) сачинили преглед најбитнијих етничких мањина, пре свега – нових имиграната који живе у Брну (често и незванично). У контексту бечке средине, пратили смо њихове организационе структуре, правни положај, укључивање у већинско друштво и узајамне контакте до којих је долазило, као и трагове интеркултурних сусрета (нпр. на језичком

² Пројекат који подржава Академија наука Чешке Републике у сарадњи са Johannes-Künzig институтом у Фрајбургу.

нивоу). Установили смо постојање четири типа интересних односа, који су били карактеристични за ситуацију неких изабраних етничких мањина у Брну:

- интеграција (у друштво су потпуно интегрисани Бугари, Грци),
- наслеђе науспелог настојања ка интеграцији и акултурацији (односи се на Роме),
- између сегрегације и интеграције (на тај начин живе Вијетнамци),
- у контексту конкурентске економије можемо сагледати положај Вијетнамаца, Руса и Украјинаца (Fischer – Pospíšilová 2005).

Обимнији пројекат под називом *Колективно памћење града Брна. Његове промене и развој током XX века (Kolektivní paměť města Brna. Její proměny a vývoj v průběhu 20. století)* био је под руководством колегинице Јане Носкове рађен у периоду од 2005. до 2007. године. Колектив је био интердисциплинаран, састављен од етнолога, историчара и историчара уметности, чиме су биле одређене и главне карактеристике целог пројекта. Пројекат је био ограничен неколиким кључним терминима, и то следећим: колективно памћење, место памћења, колективни идентитет, историја свакодневице, „мала“ и „велика“ историја. Његова теоријска исходишта представљала су дела Мориса Халбвакса (Maurice Halbwachs), Јана Асмана (Jan Assmann), Пјера Нареа (Pierre Nora), Морица Чакија (Moritz Csáky), и других. Пројекат је произишао из истраживања онога што представља сећање, а био је усмерен ка новом схватању културне историје, ка делу истраживања о урбаној етнологији, ка истраживању симболике, свакодневице и репрезентације. *Памћење града* неразделиво је повезано с колективним памћењем његових мештана. За *памћење* су важни не само учесници него и просторни оквир. Прошлост је сачувана у материјалној средини која нас окружује и везана је за конкретна места (Nosková 2006). Из пројекта су произашле разне студије: једна је, на пример, посвећена прослављањима царског јубилеја у децембру 1908. у Брну (Nosková – Kubíčková 2008), друга се бави такозваним „штатлом“ – специфичном појавом брнског језичког и културног идентитета (Nosková 2009), али је најзначајнија монографија под називом *Памћење града (Paměť města)*, која је била издата у сарадњи са Институтом етнологије Словачке академије наука (Ferencová – Nosková 2010).

Један од иницијатора још једног од пројеката везаних за заједничко истраживање Брна била је и Анет Штајнфирер (Annett Steinführer), немачки социолог, која већ дуже прати Брно из перспективе страног истраживача и с искуствима из средине каква је бивша источна Немачка (Steinführer 2002, 2003). У оквиру међународног истраживачког пројекта *Социјалне и просторне последице демографских измена у великим градовима источно-централне Европе (Sociální a prostorové důsledky demografických změn ve velkoměstech východostřední Evropy, conDENSE)*, уско су сарађивали социолози и географи из Немачке, Пољске и Велике Британије са етнологима из

Чешке републике.³ На тај начин је превазиђена дотадашња уобичајена пракса дисциплине да истраживања не бивају узајамно повезана. Пројекат је, осим на недавне и текуће социјално-просторне промене, фокусиран и на претпостављене будуће промене, које би се могле одиграти у унутрашњим деловима Брна, али и у Острави, Лођу и Гдањску. Кооперација претходно наведених трију дисциплина доноси нове приступе предмету заједничког истраживања – граду или делу града, у нашем случају – унутрашњем делу Брна, а такође доноси и нова сазнања. Етнологија се овде служи превасходно квалитативним методама истраживања (Vaishar et al. 2009).

У Брну се одиграла значајна промена када је реч о власништву зграда и станова. Зграде које се налазе у центру града биле су већином власништво немачких и јеврејских становника Брна, док је након 1945. године ова имовина национализована. Касније извршена приватизација имала је последице не само по град као целину, већ и по његове делове, као и по социјалне односе између људи – суседа, тј. између појединих резидената зграда којих се тичала промена власништва. Ми, етнологи, пратили смо током истраживања промене у међусуседским односима становника различитих типова зграда, као и то на који се начин променио однос станара према стану, згради и месту после приватизације, односно – након добијања стана у приватно власништво. Следећу тему су представљали досад не испитани становници у настамбама које се налазе у тзв. унутрашњем граду – студенти, односно тзв. студентска домаћинства и тзв. непородична домаћинства. После разговора који су обављени у Брну током 2007. и 2008. године закључили смо да ова домаћинства, која научници називају „нетрадиционалним“, посматрана из перспективе младих високошколских генерација, представљају нешто сасвим нормално. Заједничко становање слободних, ванбрачних парова широко је распрострањен феномен у унутрашњем граду, при чему се користе углавном велики станови најамних зграда, изграђених на прелазу из XIX у XX век, са неколико великих соба, заједничком кухињом и санитарним просторијама. Ова констатација је везана за процес који до сада у званичним статистикама није био забележен. У питању је тзв. поновно *згушњавање*, или пак поновно настањивање центра града од стране нерегистрованих резидената, углавном студената. Овај уобичајени и омиљени начин становања студената и изнајмљивање станова представљају врло честу социјалну праксу, која међутим доводи у питање веродостојност података званичних статистика. Док се у извесној мери наставља тренд исељавања из градова и субурбанизације, неки искази сведоче о томе да – бар до одређеног периода човековог животног циклуса – *унутрашњи град* може бити атрактиван локалитет који пружа многе предности, пре свега за младе људе, људе са средњим и вишим примањима,

³Пројекат conDENSE 200-2009 био је финансиран од стране немачке фондације Volkswagen Stiftung (Az II/8115; www.condense-project.org).

као и за странце који траже станове у центру града. У *унутрашњем граду* истовремено се отварају нове друштвене могућности и места сусретања првенствено младих људи – студената, чији се број стално повећава. Сматрамо да поменуте забележене појаве, које се одвијају неупадљиво, а које имају своје демографске, физичке, етничке и културне узајамне везе, представљају адекватну тему за даље комплексно урбано истраживање (Steinführer – Pospíšilová – Grohmannová 2009).

Остала етнолошка истраживања града Брна и његових становника биће везана за пројекат нове историје Брна, чији резултат треба да буде вишетомна монографија, и где ће пажња бити посвећена и разним формама народне и масовне културе, као и општинама у предграђу, у којима је током друге половине XX века настало много насеља која до сада нису била истражена.

Литература

- Altman Karel, *Křemné Brno*, Brno: Doplněk, 1993.
- Beňušková Zuzana – Peter Salner (ed.), *Stabilität und Wandel in der Großstadt*, Bratislava: Ústav etnológie SAV, 1995.
- Ferencová Michaela – Nosková Jana et al.: *Paměť města. Obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19.–21. Století*, Brno: EÚ AV ČR a SAV, 2009.
- Fischer Gero – Pospíšilová Jana, *Multikulturalität und Multiethnizität in Brünn zu Beginn des 21. Jahrhunderts. Tendenzen und Fragen*. Volkskunde in Sachsen 17(2005): 189 – 2005.
- Fojtík Karel, *Príspevek k poznání způsobu života dělnické třídy v Brně v druhé polovině 18. století a první polovině 19. století*, Český lid 40 (1953): 58-65, 224-226.
- Fojtík Karel, *Tři typy dělnických obydlí v Brně (Od nejstarší kolonie k nouzovým sídlištím)*, Brno v minulosti a dnes 1 (1959): 23-40.
- Fojtík Karel, *Etnografické aspekty formování brněnských předměstí*. Český lid 34 (1974): 17-32.
- Luther Daniel (ed.), *Ethnokulturelle Prozesse in Großstädten Mitteleuropas*, Bratislava: Ústav etnológie SAV, 1992.
- Müller Dora, *Aus der Tätigkeit des deutschen Kulturverbandes Region Brünn*, in *Leute in der Großstadt*, ed. Jana Pospíšilová–Karel Altman (Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1992) 21-25.
- Navrátilová Alexandra, *Etnografický výzkum Brna a předměstí (Vymezení cílů a základní východiska)*, Český lid 75 (1988): 67-72.
- Navrátilová Alexandra, *Hochzeitszeremonie im ethnisch gemischten Milieu von Brünn und seine Umgebung*, in *Leute in der Großstadt*, ed. Jana Pospíšilová–Karel Altman (Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1992) 71-77.
- Niedermüller Peter, *Mestská kultúra – ľudová kultúra*, Slovenský národopis 35 (1987): 467-479.

- Nosková Jana, *Výzkum kolektivní paměti města Brna*, in *Od lidové písně k evropské etnologii*, ed. Jana Pospíšilová – Jana Nosková (Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006) 287-294.
- Nosková Jana – Kubičková Jana, *Oslavy císařského jubilea v prosinci 1908 v Brně*, in *Brno v minulosti a dnes* 21 (2008): 553-586.
- Nosková Jana, *Der Brünner štatl. Ein Lebensstil im Spiegel von Interviews*, in *Von der „europäischen Stadt“ zur „sozialistischen Stadt“ und zurück? Urbane Transformationen im östlichen Europa des 20. Jahrhunderts*, ed. Thomas Bohn (München–Oldenbourg, Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum 29, 2009) 273-292.
- Pospíšilová Jana – Altman Karel, *Leute in der Großstadt*, Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1992.
- Pospíšilová Jana – Antonín Vaishar – Annett Steinführer, *Město Brno z pohledu etnologie, geografie a sociologie*, *Národopisný věstník* 68 (2009): 45-57.
- Pospíšilová Jana – Kosíková Jiřina, *A chleba maminka před namazamykala. O životě v nouzové kolonii Na Novém hřbitově*, in *A vůbec... Utajený sborník Mileně Flodrové k 75. narozeninám*, ed. Jana Čermáková et al. (Brno: Statutární město Brno–Archiv města Brna: 2010) 482-499.
- Skalníková Olga – Fojtík Karel, *K teorii etnografie současnosti*, Praha: Academia, 1971.
- Sociologický výzkum Brna*, *Sociologická revue* 15 (1949): 33-67.
- Salner Peter, *Taká bola Bratislava*, Bratislava: Veda, 1991.
- Skalníková Olga, *Etnografické výzkumy veľkomesta Československu*, *Slovenský národopis* 35 (1987): 403-411.
- Sirovátka Oldřich, *Antagonizmy a soudržnost ve městě*, *lovenský národopis*, 40 (1992): 27-32.
- Sirovátka Oldřich, *Nationalbeziehungen in Brünn aus tschechische Perspektive*, In *Leute in der Großstadt*, ed. Jana Pospíšilová – Karel Altman (Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1992) 13-19
- Sirovátka Oldřich et al. *Město pod Špilberkem. O lidové kultuře, tradicích a životě lidí v Brně a okolí*, Brno: Doplněk, 1993.
- Sirovátka Oldřich et al. *Povaha a kořeny lidové kultury na Brněnsku*, in *Město pod Špilberkem. O lidové kultuře, tradicích a životě lidí v Brně a okolí*,“ ed. Oldřich Sirovátka et al. (Brno: Doplněk, 1993) 8-19.
- Steinführer Annett, *Öffentlichkeit, Privatheit und städtische Integration. Tschechische Erinnerungen an das Leben in Brünn vor 1939*, in *Stadt und Öffentlichkeit in Ostmitteleuropa 1900–1939. Beiträge zur Entstehung moderner Urbanität zwischen Berlin, Char'kiv, Tallinn und Triest*, ed. Andreas R. Hofmann– Anna Veronika Wendland (Stuttgart: Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 14, 2002) 111-131.
- Steinführer Annett, *Sociálně prostorové struktury mezi setrvalostí a změnou. Historický a současný pohled na Brno*, *Sociologický časopis* 39 (2003): 169-192.
- Steinführer Annett–Pospíšilová Jana–Grohmannová Jana, *Nečekané proměny vnitřního města v postsocialistickém období. Sociologický a etnologický výzkum v Brně*, in *Město: proměnlivá ne/samozřejmost*, ed. Slavomíra Ferenčuhová et al. (Brno: Pavel Mervart/Masarykova univerzita, 2009) 129-152.
- Šrámková Marta, *Tschechisch-deutscher Aspekt der Brünner Sagen*, in *Leute in der Großstadt*, ed. Jana Pospíšilová–Karel Altman (Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1992) 139-144.

Toncrová Marta (ed.), *Národopisné studie o Brně*, Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1990.

Toncrová Marta, *Zpěvník lidových písní z Brna*, Brno: Doplněk, 1995.

Vaishar Antonín et al., *Současný vývoj vnitřních částí Brna a Ostravy*, Studia Geographica 100, Brno–Ostrava: Ústav geoniky AV ČR, v.v.i., 2009.

Jana Pospíšilová

Ethnological Research of the City Brno. Stability and Metamorphosis of Moravian Metropolis

Key words: Urban Ethnology, Czech Republic, Brno, Folk Culture, Ethnic Relations, City, Inner city

The contribution aims to describe development of the ethnological research of the City Brno as the part of Czech – and former Czechoslovak – urban ethnology. Shortened it deals with the beginnings of research in 50ies of the 20th century, with methods and results of research and, in more details, it describes interdisciplinary projects after 1989.

In recent decades there were realised such important projects like *Das multikulturelle Brunn an der Schwelle zum EU-Beitritt* (Multicultural Brno entering European Union), or *Memory of the town*, and interdisciplinary project based on sociological and geographical quantitative analysis *Socio-Spatial Consequences of Demographic Change for East Central European Cities* where ethnology played the role of science based on qualitative analysis and methods.

The main part of contribution defines the cultural identity of Brno' citizens and interethnic relations, as well, as the result of repetitive field research and from the point of view of ethnology.